

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, Ocak/January 2019, ss. 139-140.
Geliş Tarihi–Received Date: 08.12.2018 Kabul Tarihi–Accepted Date: 15.01.2019

ÇEVİRİ MAKALESİ – TRANSLATION ARTICLE

DİPLOMATİK BELGELERDE GEÇEN TÜRKÇE-TATARCA “TIŞ” (DİŞ) KELİMESİ HAKKINDA* NİKOLAY İVANOVİÇ VESELOVSKİY Çev. SERKAN ACAR**

Bazı Türkologlarımız bu kelime ile ilgilenmiş, özellikle de V. D. Smirnov, “Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века”¹ (St. Petersburg 1887) başlığını taşıyan şümulü eserinde, “tış” (тыш) teriminin mânâsını oldukça ayrıntılı bir biçimde tetkik etmiştir (s. 427-432).

Söz konusu kelimeye ilk kez dikkat çeken Prof. A. K. Kazımbek’tir. Bu zat, “Es-Sebü’s-Seyyar” (Ассель о-ссейяр) ya da “Yedi Yıldız” (Семь Планет) adlı eserin neşrine (Kazan 1832) yazmış olduğu önsözde şöyle demektedir: “Tış (тиш), galip ihtimalle, bin (тысяча) sözünden gelmektedir; bu isim haraç anlamında kullanılırdı ve Tatarlar bunu “tış” kelimesine dönüştürmüşlerdi” (s. XX).

V. D. Smirnov, “tış” kelimesini izah ederken yaptığı teklifte, müstensihî belli olmayan el yazması “Es-Sebü’s-Seyyar” nüshasına düşülen bir derkenardan hareketle, kelimenin Türkçe ya da Tatarca olduğunu ileri sürmüştür: “Tiyiş, değış mânâsıdır fülâna değecek mânâsıdır”. Bu haşiyenin Rusçaya tercümesi şöyledir: “Тышъ значить замена (дикиш); то, что придется, или достанется такому-то”. Saygın bir otorite olan V. D. Smirnov bu değerli mülahazayı dile getirilirken şöyle bir izahatta bulunmuştur: “Bu belirsizlikler içerisinde, her yöne çekilmesi mümkün olan “tış” kelimesinin kesinlikle “değişmek” anlamına geldiği iddia olunamaz. Bir nevi para, yani şu veya bu miktardaki paranın karşılığı olan eşya mânâsında kullanılıyordu”. Kazımbek’in yukarıdaki varsayımı V. D. Smirnov tarafından desteklenmemiştir ancak Tatarca ile benzeşen birçok Rusça kelimenin iktibas edilerek söz konusu fermanlara girdiği malumdur. Bununla birlikte, V. D. Smirnov haraç mealinde kullanılan “tış” kelimesinin “diş” (зуба) anlamını kesin bir dille reddeder. Bahse konu bu kelime belgelerde farklı biçimlerde yazılmış ve şöyle ifade edilmiştir: “Sözcük bu şekliyle, bilinen bazı Türkçe kelimelerle sesteştir; mesela “tış”=“diş” (внешность, вне) ya da “tış”=“diş” (зубъ) vs. fakat bunlardan hiçbir belgelerde geçen “tış” terimiyle ilgili değildir, bunun gerçek anlamından saptığı bellidir”.

Simferopol’deki Rus-Tatar okulunun eski müfettişi müteveffa İ. İ. Kazas, V. D. Smirnov’un kitabı neşredildikten sonra, benimle yaptığı bir sohbette “tış” vergisi sorununa değinerek söz konusu kelimeyi farklı şekilde izah etti. Kazas’a göre “herhangi biri için yükümlülük bildiren” bu kelimeyi “tış” (тыш) şeklinde okumak lazımdır ve bu sözcük, onun ifadesiyle, “aynı anlayışla, ‘çıkış’ (выходъ) suretinde de açıklanabilir” (‘çıkış’ kelimesini V. D. Smirnov da zikreder). Şu halde “tış” tabirinin anlamı şöyle olacaktır: “Bana lazım olanları gönder”.

Bu kelimeyi anlamlandırmaya çalışan Rus oryantalistler birbirlerinden böyle ayrıldılar. Kendinden emin bir şekilde, “tış” tabirinin “diş” sözcüğüyle sesteşlikten başka hiçbir ortak yönü yoktur diyen V. D. Smirnov’un aksine, “tış” kelimesinin, “balık dişi” (рыбий зубъ) yani mors dişi (моржовые клыки)² anlamına gelen “diş” sözcüğünden başka hiçbir anlam taşımasının mümkün olmadığını kesin bir dille iddia ediyorum. Bilindiği üzere, mors dişi küçük el sanatlarında fildişinin yerini rahatlıkla tutmaktadır. Doğu halkları mors dişini sadece bizden alabilirlerdi ve şarkta bu değerli nesneye olan talep çok büyüktü. Mors dişi silah, hançer, kılıç ve bıçak tezyininde; eyer, sandık, mücevher kutusu, mobilya ve daha başka ev aksesuarlarını süslemede kullanılırdı.

* Makalenin orijinal adı ve künyesi: “О Турецко-Татарскомъ Слове Тыш (Зубъ) въ Дипломатическихъ Документахъ”, *Журналъ Министерства Народнаго Просвещения*, Новая Серия, Часть LVI, 1915 Апрель, с. 329-331.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serkan.acarege.edu.tr.

¹ Bu mühim eser Türkçeye tercüme edilmiştir: V. D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2016. (S. A.)

² “Kapısı ‘12 Yortu’yu betimleyen bölümlere ayrılmıştır, çerçevesi ise balık dişindendir”, İ. İ. Sreznevskiy, *Materiali dlya Slovarya Drevne-Russkago Yazıka po Pismennim Pamyatnikam*, T. III, St. Petersburg 1903, s. 208.

DİPLOMATİK BELGELERDE GEÇEN TÜRKÇE-TATARCA “TIŞ” (DİŞ) KELİMESİ HAKKINDA

Ayrıca kısa süre öncesine kadar, Kırım’da her Tatarın evinde, koyu renkli ceviz ağacından mamûl, kakma mors dişi işlemeli büyük sandıklara rastlamak mümkündü ki, bunlara tesadüf etmek artık nadirattandır. Büyük bir gayretle bunları toplayıp satın alan Ruslar da bir zamanlar mors dişi kakmalı masalar yaparlardı. Bu nedenle, Kırım hanlarının Moskova çarlarından “tış” istemeleri, hem de haddinden fazla, şaşırtıcı değildir. İşte Moskova idarecilerinin Kırım’a göndermek zorunda oldukları hediyeler arasında balık dişinin neden mühim bir rol oynadığı ve bol miktarda gönderildiği böylece anlaşılmaktadır.

Eğer “tış” sözcüğü sorununu bu şekilde, çok basit bir tarzda çözmek mümkünse, söz konusu kelimeyi izah etmeye çalışan Prof. Kazımbek ve Karaim olan Kazas gibi müfessirler ve dahi oryantalistler, yukarıda zikredildiği üzere, mahiyeti malûm olamayan bir belgede geçen bu esrarengiz kelimeyi neden doğru tercüme edemeyip yanlış bir yola girdiler? Bu soruyu yanıtlamak güç değildir. Rusya’nın Kırım ile olan münasebetleri değiştiğinde, Tatar akınlarını püskürtüp artık hediye göndermediğimizde, silahlı kuvvetlerimiz de onlara balık dişi göndermeyi terk ettiler ve bundan dolayı “tış” teriminin anlamı unutuldu. Günümüzdeki Tatarlar nezdinde “diş göndermek” tabiri bir anlam ifade etmez ve “tış” kelimesi hakkında sadece Şark ile alâkalı vesikalar ipucu vermektedir.

KAYNAKÇA

Asseb o-Sseyyar ili Sem Planet, İzd. Mirza Kazımbek, Kazan 1832.

SMİRNOV, V. D., *Krımskoe Hanstvo pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı do Naçala XVIII Veka*, T. I, St. Petersburg 1887 (Türkçe Tercümesi, Smirnov, V. D., *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2016).

SREZNEVSKİY, *Materialı dlya Slovarya Drevne-Russkago Yazıka po Pismennım Pamyatnikam*, T. III, St. Petersburg 1903.